

Televisie in het leven van ouderen

EEN USES AND GRATIFICATIONS-STUDIE

Steven Eggermont en Heidi Vandebosch

SAMENVATTING

Een steekproef van 284 personen ouder dan 60 jaar is uitgebreid ondervraagd over televisiekijkpatronen en -motieven. De resultaten maken duidelijk dat een subgroep binnen deze leeftijdscategorie televisiekijken in vrij sterke mate aanziet als een compensatie voor een gebrek aan tijdsstructurende activiteiten en sociale contacten. Deze subgroep kijkt televisie om verveling te verdrijven, om de tijd te breken en omwille van het parasociale contact. Precies de ouderen die om deze redenen televisiekijken, voelen zich bovendien sterk afhankelijk van het medium en hebben een bijzondere voorkeur voor bepaalde soaps. Verdere correlatieanalyse toont aan dat deze categorie van oudere kijkers – in eerder onderzoek 'embracers' genoemd – dikwijls alleenstaanden, vrouwen en hoogbejaarden zijn.

Sleutelwoorden: bejaarden, televisie, uses and gratifications, disengagement theorie, televisie-afhankelijkheid

Dikwijls wordt er impliciet vanuit gegaan dat personen in een levensfase die sterk onderhevig is aan sociale, psychische en cognitieve ontwikkelingen, gevoeliger en vatbaarder zijn voor externe invloeden dan personen in duurzame, continue levensomstandigheden. Deze assumptie verklaart wellicht voor een deel waarom communicatiewetenschappers zo opmerkzaam zijn geweest voor het mediagebruik van kinderen en adolescenten, en waarom massamedia vaak aangezien worden als externe factoren die met de ontwikkeling van het kind interfereren.

Indien terecht van deze assumptie wordt uitgegaan, is het echter des te markerender dat betrekkelijk weinig belangstelling is getoond voor het mediagebruik van ouderen: ouder worden, lijkt immers even ingrijpend als opgroeien naar volwassenheid. Niet toevallig steunt een groot deel van het gerontologische onderzoek op de '*disengagement theory*' (Cumming & Henry, 1961), die stelt dat vanaf een bepaalde leeftijd ouder worden in feite neerkomt op het verliezen en opgeven van de rollen die een individu het grootste deel van zijn of haar leven heeft gespeeld. 'Aging is a gradual withdrawal' (Gunter, 1998): stap voor stap laten het individu en de maatschappij elkaar los. De bejaarde moet zich inpassen in een volstrekt nieuwe en - door bijvoorbeeld het weggaan van de kinderen, het verliezen van de partner, het

geconfronteerd worden met ziekten en fysieke zwaktes - steeds veranderende situatie.

Nog afgezien van de conclusie uit demografisch onderzoek dat de groep ouderen steeds omvangrijker wordt, zijn er dus goede argumenten voor communicatieonderzoekers om het mediagebruik van ouderen als studieobject te overwegen. De opmerking in de '*disengagement theory*' dat ouder worden in sterke mate is bepaald door het opgeven of verliezen van bepaalde rollen, lijkt belangrijk. Dit betekent dat het maatschappelijke leven van de oudere niet langer gestipuleerd wordt door enkele functionele gedragspatronen (bv. de beroepsrol, de rol van ouder, ...). De oudere wordt niet langer gepositioneerd in maatschappelijke hiërarchieën of gemarkeerd met passende status- en taakkenmerken. Bovendien - en dit is belangrijk voor het mediagebruik - zorgt de combinatie van verschillende, dominante rollen er niet langer voor dat de tijd geordend wordt. Tijd krijgt zelfs geen klassieke functionele opvulling meer. De impliciet overheersende redenering dat vrije tijd de tijd is die ontstaat naast de door rollen geordende tijd, die geapprecieerd wordt door het contrast met geordende tijd en die aangenaam opgevuld kan worden dankzij de middelen die tijdens de geordende tijd zijn verworven, gaat voor bejaarden niet langer op. Met het pensioen verwerven bejaarden dus niet zozeer heel veel vrije tijd, maar heel veel ongeordende tijd (cf. Woods, 1994; Young & Schuller, 1991).

In de terminologie van Kubey (1986) betekent dit dat bejaarden een grotendeels ongestructureerd tijdsgebruik doormaken. Ongestructureerde tijd is de tijd die overblijft als geen duidelijk afgebakende activiteiten te vervullen zijn. Dit is bijvoorbeeld de tijd die overblijft naast gaan werken, de kinderen verzorgen, huishoudelijke taken uitvoeren en gaan sporten. Het is met andere woorden de tijd naast beroepsbezigheden, huishoudelijke taken en gestructureerde vrijetijdsactiviteiten. Onderzoek toont aan dat mensen vooral tijdens deze ongestructureerde momenten voor de televisie gaan zitten (Kubey, 1982). Bij de actieve bevolking wordt zelfs een derde van de ongestructureerde tijd voor televisie doorgebracht. Als dezelfde verhouding zich herhaalt bij bejaarden (Danowski, 1975) - die bovendien dikwijls met fysieke problemen kampen en dus aangewezen zijn op binnenshuis activiteiten -, kan het gaan om uitzonderlijk grote hoeveelheden als gevolg van een ingrijpende reallocatie van de tijd (Gunter, 1998; cf. Schramm, 1969).

'Adaptation theory'

De klemtoon die tot nog toe is gelegd op ouder worden als het verliezen of opgeven van rollen, moet echter worden genuanceerd. Ouder worden, is in tweede instantie een aanpassingsproces aan een nieuwe en voortdurend veranderende situatie door het op een nieuwe manier vervullen van enkele belangrijke behoeften. Weiss (1982) heeft aangetoond dat ouderdom ver-

schillend beleefd wordt naargelang men erin slaagt de 'disengagement' uit het actieve leven te verwerken als een kans om nieuwe rollen en activiteiten uit te voeren. 'Succesvol' ouder worden, hangt samen met een succesvolle aanpassing aan de nieuwe situatie, vaak door het vinden van nieuwe bezigheden. Niet toevallig wordt naar deze stelling verwezen met zowel de term 'adaptation theory' als met de term 'activity theory' (Gunter, 1998).

Een *deel* van de ouderen slaagt er volgens deze theorie(ën) *niet* in een bevredigende aanpassing aan de nieuwe leefsituatie te vinden. Er ontstaat een gebrek aan activiteiten of rollen die de vrijgekomen tijd structureren of die tegemoetkomen aan een sociale contactbehoefte, zoals ontstaan door het afsluiten van het actieve leven. Gerontologisch onderzoek heeft doen opmerken dat de kwantiteit en de kwaliteit van sociale relaties bij een significante groep van bejaarden terugloopt en dat daar belangrijke behoeften spelen; behoeften die zouden samenhangen met ontevredenheid, verveling en rusteloosheid (Perlman et al., 1978; Russel et al., 1978; Rubenstein & Shaver, 1982; Kiecolt-Glasser et al., 1985; Zakahi, 1986).

Voor een onderzoeker die het communicatieproces vanuit een 'uses & gratifications'-optiek bekijkt, wil dit zeggen dat ouderen vooral televisie zullen kijken om precies aan dergelijke behoeften tegemoet te komen: in antwoord op de behoefte aan sociaal contact en aan structurering van de tijd wordt de relatie met (de door) massamedia (voorgestelde buitenwereld) belangrijk, intens en mogelijk zelfs plaatsvervangend (Rokach, 1990; Rubin & Rubin, 1981; Honeycut et al., 1990; Perse & Rubin, 1990; Hess, 1974; Peterson, 1973). Kuby (1982) heeft televisiekijken voor bepaalde categorieën van kijkers, waaronder bejaarden, een temporele functie toegeschreven, en zowel Palmgreen (1984) als Rosengen en Windahl (1972) hebben in belangrijke bijdragen aan de uses and gratifications-theorie gewezen op 'a basic drive for contact' als drijvende kracht achter zowat elke vorm van communicatie.

Deze aanvulling op de 'disengagement theory' vanuit de 'adaptation theory' geeft dan ook aanleiding tot de veronderstelling dat een duidelijk aanwijsbare groep ouderen enerzijds televisiekijkt voor het opvullen van ongestructureerde tijd en anderzijds vanuit sociale behoeften.

'Television dependency'

In een context waarin televisiekijken wordt gezien als een gevolg van een basisbehoefte aan sociaal contact en structurering van de tijd, vallen vaak de termen 'television dependency' of 'television affinity'. Zij verwijzen naar de mate waarin mensen televisie in hun leven uiterst belangrijk of onmisbaar vinden. Aangezien met dit concept van een gelijksoortige functionalistische optiek wordt uitgegaan, heeft 'television dependency' al vrij vroeg een plaats verworven in het conceptuele kader van uses and gratifications-onderzoek

(cf. Rosengren & Windahl, 1972; Rubin & Windahl, 1986). Daarbij wordt verondersteld dat hoe intenser personen in televisie gratificaties zeggen te zoeken, hoe sterker ze zich ook aangewezen voelen op het medium. Hoewel het evengoed een antecedente variabele kan worden genoemd, is 'dependency' voor uses and gratifications-onderzoekers met andere woorden een soort van effect (Palmgreen, 1984). Het functionele belang van het medium leidt recht evenredig naar een afhankelijkheid van het medium. 'Television dependency' of 'television affinity' kan bijgevolg een belangrijke bijkomende indicatie zijn voor de positie van televisie in het leven van ouderen.

Onderzoek terzake heeft deze veronderstelling bovendien aangevuld door vast te stellen dat gratificaties niet enkel kunnen samenhangen met een dependentie van het medium op zich, maar eveneens met een specifieke voorkeur voor bepaalde inhoud (Palmgreen, 1984). Het is niet ondenkbaar gebleken dat dezelfde redenering eveneens geldt voor de appreciatie van programmasoorten. Ouderen die voor enkele belangrijke behoeften moeten terugvallen op televisie, vertonen mogelijk een programmavoorkeur die aanwijzingen bevat voor de dependentiehypothese.

De aanvulling van de 'disengagement theory' met het 'dependency'-begrip inspireert met andere woorden de veronderstelling dat wie om sociale en tijdsordenende redenen televisiekijkt, enerzijds een hogere dependentie en anderzijds een typische programmavoorkeur vertoont.

■ ONDERZOEKSVRAGEN

Deze studie heeft bijgevolg drie centrale onderzoeksvragen:

1. Welke is de positie van televisie in het leven van ouderen, uitgedrukt in de kijktijd en de regelmaat waarmee gekeken wordt?
2. Welke is de positie van televisie in het leven van ouderen, uitgedrukt in de gratificaties die in het medium gezocht worden?
3. Welke is de positie van televisie in het leven van ouderen, uitgedrukt in de dependentie van het medium en de samenhangende programmavoorkeuren?

Door het operationaliseren van deze kernconcepten uit de uses and gratifications-theorie wil deze studie de rol beschrijven die televisie voor ouderen vervult. Op deze manier wordt een geïntegreerd beeld geschetst van de gratificaties die ouderen zoeken in televisiekijken.

■ ONDERZOEKSOPZET

In het kader van een methodologische opleiding ('Methoden en Technieken van het Communicatieonderzoek') hebben een aantal studenten uit de eerste

cyclus Sociale Wetenschappen (K.U.Leuven) 284 mensen ouder dan 60 jaar geïnterviewd. De respondent werd na afspraak thuis opgezocht en, om leesproblemen te vermijden, face-to-face geïnterviewd aan de hand van in eerder onderzoek geteste en gestandaardiseerde instrumenten en schalen (Van den Bulck, 1996; Vandebosch, in voorbereiding). Dit duurde ongeveer twintig minuten. Het ging om een tweeledige vragenlijst over enerzijds het kijkgedrag van de respondent en anderzijds over enkele sociodemografische gegevens.

Kijkgedrag

De eerste kijkvariabele, *televisiedependentie*, werd berekend op basis van acht items zoals die eerder door Rubin (1981) waren gebruikt (bv. *'als de televisie stuk zou zijn, zou ik hem echt missen'*; *'ik weet niet wat ik anders zou moeten doen als er geen televisie zou zijn'*). Na een principal components analysis bleken de items één component te bevatten met ladingen tussen .67 en .86. In de index, gecodeerd door middel van regressiescores, staat een hoge score voor een sterke affiniteit. De betrouwbaarheid werd gecontroleerd met een alpha coëfficiënt ($\alpha = .90$).

Verder werden *programmavoorkeuren* verzameld door de respondenten aan 14 programmasoorten (bv. spelprogramma's, natuurdocumentaires, ziekenhuisseries, kinderprogramma's) cijfers (preferentiescores) te laten geven. Een laag punt op tien drukt een beperkte voorkeur voor een dergelijk programma uit; een hoog cijfer op tien weerspiegelt een sterke voorkeur voor een bepaald televisiegenre.

Het *kijkvolume* – als derde indicator voor het kijkgedrag – is een samenspel van kijkfrequentie en kijktijd. Elke respondent werd gevraagd in te schatten hoeveel dagen in de week hij of zij naar televisie kijkt, hoeveel vrijdagen hij of zij per maand naar televisie kijkt, hoeveel zaterdagdagen per maand hij of zij naar televisie kijkt en hoeveel zondagdagen per maand hij of zij naar televisie kijkt. Nadien werd van de week-, vrij-, zater- en zondag gevraagd hoe lang men dan gewoonlijk kijkt. Door per dagsoort de kijkfrequentie met de kijktijd te vermenigvuldigen (en dit voor de vrijdag, de zaterdag en de zondag te delen door vier) en deze scores vervolgens op te tellen, werd een totale weekscore bekomen.

Voor de *kijkmotieven* ten slotte hebben de respondenten met een score van 1 tot 4 aangegeven in hoeverre een kijkmotief (bv. *ik kijk televisie om een onderwerp te hebben om over te praten, om de tijd te verdrijven, uit verveling, enz.*) op hen van toepassing is. Het gaat grosso modo om het instrument zoals dat al eerder door Rubin en Rubin (1982) is gebruikt.

Sociodemografische variabelen

In een tweede deel van het interview verstrekten de respondenten enkele sociodemografische gegevens. Het gaat om het geboortjaar, gehercodeerd naar leeftijd, het hoogst behaalde diploma in 11 categorieën, gaande van 'geen diploma' tot 'universitair diploma', en geslacht (vrouw = 0, man = 1). Om de familiesituatie in de analyse te kunnen betrekken, werd door de interviewers bovendien genoteerd of de respondent(e) een *weduwe of weduwnaar* geworden is. Door naar *het aantal thuis inwonenden* te vragen, werd de vraag naar het al dan niet (nog) hebben van een partner daarenboven aangevuld met de vraag of er nog kinderen of andere personen thuis wonen.

De data-analyse gebeurt in drie stappen. De 'disengagement theory' geeft aanleiding tot de veronderstelling dat ouderen opvallend dikwijls en lang televisie kijken. Om dit in deze steekproef na te gaan zijn de frequenties berekend voor de kijkvariabelen en vergeleken met de resultaten van een gelijksoortige studie voor de hele Vlaamse bevolking (Van den Bulck, 1996). Tussen de frequenties en enkele sociodemografische variabelen is bovendien een verband gezocht aan de hand van Pearson product-moment correlaties of t-testen.

Om uitspraak te kunnen doen over de aanvullingen op de 'disengagement theory' vanuit de 'adaptation theory', namelijk of een duidelijk aanwijsbare groep ouderen enerzijds televisiekijkt voor het opvullen van ongestructureerde tijd en anderzijds vanuit sociale behoeften, moeten ten tweede de gerapporteerde behoeften beschreven worden door middel van frequenties en correlaties.

Ten derde wordt de relatie nagegaan tussen de kijkmotieven en de televisie-dependentie aan de hand van een multiple regressieanalyse en variantieanalyses. Bovendien worden relaties vastgesteld tussen kijkmotieven en programmavoorkeuren met een correlatieanalyse.

■ RESULTATEN

Beschrijving van de steekproef

In dit onderzoek is gepoogd een zo breed mogelijke variatie van leeftijden in de steekproef te vertegenwoordigen. Daardoor variëren de leeftijden tussen 60 en 92 jaar, hoewel de zestigers en de zeventigers toch de grootste groepen vormen. Bijna de helft is tussen 60 en 69 jaar oud (45%), 43% is tussen 70 en 79, 11% is tussen 80 en 89, en 1% is ouder dan 89. De gemiddelde leeftijd is 71 jaar (SD = 7.1), de mediaan is 70 jaar. In de steekproef is 59.9% vrouw en 40.1% man. Ruim een derde (34.8%) is weduwe of weduwnaar en 86.4% leeft alleen (29.3%) of met twee (55.7%). Iets meer dan één bejaarde

op tien in deze steekproef (11.8%) heeft problemen met het uitvoeren van dagdagelijkse huishoudelijke taken binnenshuis en 15.7% heeft problemen met buitenshuis activiteiten. 55.1% is lid van een vereniging. De mediaan in het opleidingsniveau is lager Algemeen Secundair Onderwijs met 10.8%. Bijna een kwart heeft een diploma van het lager onderwijs (24.4%) en 4.2% heeft helemaal geen diploma. Aan de andere kant van de opleidingsladder heeft 21.3% een hoger diploma van een hogeschool of van universitair niveau.

‘Disengagement theory’: kijkpatronen

Het overgrote deel van de oudere leeftijdscategorie, ongeacht het geslacht, de leeftijd en het opleidingsniveau, kijkt elke weekdag televisie (tabel 1). Dit percentage daalt, maar blijft wel hoog op vrijdag en in het weekend. De veronderstelling dat pensionering zich voornamelijk vertaalt in een sterke toename van de ongestructureerde tijd en bijgevolg de kijkfrequentie lijkt bevestigd te worden. Een vergelijking tussen deze resultaten en de totale uitkomsten voor de Vlaamse bevolking ouder dan 15 jaar in een studie van Van den Bulck (1996) toont aan dat het aandeel oudere kijkers dat elke week- of weekenddag voor televisie zit, ongeveer 20 tot 25 procent hoger ligt dan het aantal zeer regelmatige kijkers in de totale bevolking (tabel 1). Televisiekijken is voor een groot deel van de bejaarden een heel geregelde bezigheid.

Tabel 1: Kijkfrequentie. Percentage dat frequent televisiekijkt, t-waarden voor geslacht, correlaties met leeftijd en opleiding; de resultaten uit Van den Bulck (1996)

Kijkfrequentie	%	% (N=878) (Van den Bulck, 1996)		Geslacht	Leeftijd	Opleiding
Elke weekdag	93.7	73.6	Weekdag	.89	.06	.03
Elke vrijdag	83.9	56.6	Vrijdag	.61	.05	.06
Elke zaterdag	78.9	52.3	Zaterdag	.28	.08	.00
Elke zondag	78.2	64.7	Zondag	.18	.04	.02

**p<.01; *p<.05 (N=284)

Een bejaarde in deze steekproef kijkt op een weekdag gemiddeld net géén 4 uur en op een weekenddag net iets méér dan 4 uur naar televisie. Dit is opnieuw duidelijk meer dan het gemiddelde 2 uur en twintig minuten van de totale Vlaamse bevolking in een studie van Van den Bulck (1996), hoewel dezelfde vraagstelling is gebruikt. Bovendien wordt er in onderzoek vanuit

gegaan dat bejaarden in 'television viewing self-reports' hun kijkgedrag sterker onderschatten dan jongere leeftijdscategorieën (Davis et al., 1976). Het verschil kan met andere woorden nog groter zijn.

Tabel 2: Kijktijd. Gemiddelde kijktijd, t-waarden voor geslacht, correlaties met leeftijd en opleiding

Kijktijd op kijkdag	Minuten	(SD)	Minuten (Van den Bulck, 1996)	(SD)	Geslacht	Leeftijd	Opleiding
Weekdag	231.0	(106.0)	144.9	(86.5)	1.7	.07	-.16 **
Vrijdag	235.7	(102.3)	162.9	(93.9)	2.1 *	.05	-.12 *
Zaterdag	242.8	(110.7)	178.2	(94.1)	0.8	.01	-.14 *
Zondag	242.5	(115.3)	166.3	(94.8)	0.2	.08	-.14

**p<.01; *p<.05 (N=284)

Verder valt het in de vergelijking met de gelijksoortige studie van Van den Bulck (1996) op dat de verschillen tussen een weekdag en een weekenddag kleiner zijn in de oudere leeftijdscategorie dan in de totale bevolking. Het weekend vertegenwoordigt blijkbaar geen breuk in de tijd. De week lijkt voor ouderen met andere woorden minder sterk gestructureerd dan voor jongere leeftijdsgroepen. Deze resultaten bieden dan ook een voorzichtige aanwijzing voor de veronderstelling dat zwaar televisiekijken bij ouderen samenhangt met een gebrek aan tijdsstructurering sinds het opgeven van de rollen uit het actieve leven.

'Adaptation theory': kijkmotieven

De belangrijkste motieven om televisie te kijken zijn 'ontspanning' (81.9%), 'information learning' (79.5%), 'entertainment' (74.5%) en 'geestelijk fit blijven' (65.1%). Dit is een parallele uitkomst aan wat uit eerder onderzoek is gebleken, zij het met twee uitzonderingen. In andere studies (cf. Rubin & Rubin, 1982; Gunter, 1998) staat ontspanning namelijk doorgaans op de tweede plaats en is information learning de belangrijkste reden om naar televisie te kijken. Bovendien werd in voorgaande studies nooit gevraagd of men kijkt 'om geestelijk fit te blijven', terwijl dat in deze studie één van de belangrijkste motieven blijkt. Trouwens alleen information learning en 'mental fitness' correleren met het kijkvolume: gemiddeld zeggen zwaardere kijkers minder dat ze televisiekijken om op de hoogte te blijven en om geestelijk fit te blijven (tabel 3). Het zijn ook vooral oudere bejaarden die in televisiekijken een mentale oefening zien.

Tabel 3: Kijkmotieven. Percentage dat om die reden zegt te kijken, gemiddelden, t-waarden voor geslacht en weduwschap, correlaties met kijkvolume, opleiding en leeftijd

Kijkmotieven	%	Gemiddelde (1-4)	(SD)	Geslacht	Kijkvolume	Opleiding	Leeftijd	Gezinsgrootte	Weduwschap
Gespreksonderwerp	40.0	2.33	.73	1.64	-.03	-.09	.00	.06	-1.22
Problemen vergeten	23.0	2.04	.72	2.13 *	.02	-.09	.06	.10	-3.99 ***
Verveling verdrijven	38.4	2.27	.88	0.44	.02	-.08	.25 **	.15 *	-4.14 **
Parasociaal contact	40.1	2.31	.89	2.73 **	.02	-.06	.21 **	.20 **	-7.35 ***
Informatie zoeken	79.5	2.94	.70	1.40	.16 **	-.09	.07	.08	-0.16
Opwinding	34.1	2.22	.71	0.52	.00	-.13 *	.05	.10	0.67
Entertainment	74.8	2.88	.72	0.70	.06	-.08	.06	.10	1.96
Actief zijn	36.6	2.55	.86	0.25	.01	-.14 *	.18 **	.19 **	-2.14 *
Goedkoop	26.5	2.05	.74	0.09	-.05	-.08	-.01	.00	-0.56
Geest fit houden	65.1	2.71	.81	1.50	.16 **	-.01	.10 **	.04	-1.91
Interesse	40.4	2.23	.88	-3.00 **	.11	-.09	-.20 **	-.12 *	8.08 ***
Relaxatie	81.9	2.94	.65	0.40	.04	.01	.08	.04	-0.74
Gewoonte	70.4	2.82	.84	3.08 **	.06	-.14 *	.09	.05	-2.00 *

***p<.005; **p<.01; *p<.05 (N=284)

Belangrijk in het licht van de 'disengagement theory' zoals die genuanceerd werd door de 'adaptation theory', is echter dat een niet gering aantal ouderen naar televisie kijkt om redenen die kunnen worden toegeschreven aan een behoefte om sociaal contact en om structurering van de tijd. Toch 38.4% zegt immers te kijken om de verveling te verdrijven, 40.1% om zich minder alleen te voelen, één op drie omdat het opwindend is, 40% om een gespreksonderwerp te hebben en 36.6% omdat hij of zij anders niets te doen heeft. Het verdrijven van verveling wordt als kijkmotief bovendien vaker opgegeven door hoogbejaarden en door alleenstaanden, net als kijken omwille van het parasociale contact naar eigen zeggen vaker voorkomt bij vrouwen, hoogbejaarden en weduwen of weduwnaars.

Samenvattend betekent dit onder andere dat de categorie bejaarde kijkers zelfs wat leeftijd betreft niet homogeen is. Zo geven hoogbejaarden vaker dan jongbejaarden te kennen dat ze televisiekijken om de tijd te doden, om wat gezelschap te ervaren, om iets te doen te hebben en om de geest fit te houden. Hoogbejaarden lijken zich minder te laten leiden door belangstelling en meer door verveling en eenzaamheid. Hetzelfde geldt in mindere mate voor bejaarde vrouwen, die gemiddeld meer kijken uit gewoonte en omwille van het sociale contact en minder uit interesse. Er zijn nauwelijks relaties aangetroffen tussen het opleidingsniveau en kijkmotivaties, maar wel tussen kijkmotieven en de gezinsgrootte: in eenpersoonsgezinnen of minstens in gezinnen van slechts twee personen is men gehecht aan televisie omwille van het parasociale contact of om de dag te breken.

Deze gegevens wijzen op een categorie van ouderen voor wie met het afsluiten van een actief leven een gebrek aan activiteiten of rollen is ontstaan, die de vrijgekomen tijd structureren of die tegemoetkomen aan een contactbehoefte. Dit lijkt althans zo als aangenomen wordt dat televisiekijken voor bepaalde categorieën van kijkers een temporele en parasociale functie kan hebben, en dat 'a basic drive for contact' zowat elke vorm van communicatie stuurt. Deze resultaten steunen de hypothese dat een onvolledige aanpassing aan de nieuwe leefsituatie aanleiding geeft tot het zoeken van behoeftebevrediging (bv. parasociaal contact) in televisiekijken.

'Television dependency'

Het onderwerp van de derde onderzoeksvraag is de veronderstelling dat hoe intenser personen in televisie gratificaties zeggen te zoeken, hoe sterker ze zich ook aangewezen voelen op het medium. Met de laatste onderzoeksvraag wordt met andere woorden nagegaan in hoeverre kijkmotieven de dependentie van het medium televisie kunnen voorspellen. Op die manier kan worden uitgemaakt welke kijkmotieven samenhangen met een al dan niet sterke 'television dependency', en kan worden geschetst welke kijkmotieven typisch zijn voor een bepaalde positie van televisie in het leven van ouderen. De

daartoe berekende multiple regressieanalyse staat samengevat in tabel 6 en maakt meteen het antwoord duidelijk. In een erg significant model met 61% verklaarde variantie zijn aanwijzingen terug te vinden voor de stelling dat het gepercipieerde functionele belang van televisie samenhangt met een sterke afhankelijkheid van het medium.

Tabel 4: Kijkmotieven als voorspellers voor televisiedependentie

	B
Gespreksonderwerp	.10 *
Problemen vergeten	.06
Verveling verdrijven	.38 ***
Parasociaal contact	.16 **
Informatie zoeken	.08
Opwinding	.09 *
Entertainment	.02
Actief zijn	.13 **
Goedkoop	.07
Geest fit houden	.12 **
Interesse	.05
Relaxatie	.01
Gewoonte	.16 ***
	F=34.62
	Df=13/260
	Mult. R=.79***
	R ² =.61

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

De affiniteit met televisie blijkt ontegensprekelijk het sterkst bij ouderen die televisiekijken om de verveling te verdrijven. Televisie speelt bovendien een belangrijke rol in het leven van kijkers die in televisie een parasociaal contact zien, die kijken uit gewoonte en om iets te doen te hebben. Verder toont de regressieanalyse een meer dan gemiddelde televisieaffiniteit bij bejaarden die hun geest fit willen houden en die vinden dat televisie een gespreksonderwerp biedt.

Om dit resultaat verder te kunnen toelichten, is een variantieanalyse met Tukeytesten uitgevoerd. Het gemiddelde van het laagste dependentiekwartiel, het gemiddelde van de dependentiescores binnen de kwartielafstand en het gemiddelde van het hoogste dependentiekwartiel zijn met elkaar vergeleken. Op die manier wordt duidelijk dat de 25 procent sterkst op televisie aangewezen respondenten in vergelijking met de middelmatig afhankelijken en zeker met de 25% laagafhankelijken gemiddeld vaker aangeven televisie te kijken om problemen te vergeten ($F(2,279)=35.86$, $p < .0001$), omwille van parasociaal contact ($F(2,280)=54.96$, $p < .0001$), omdat het op-

windend is ($F(2,277)=26.48, p<.0001$), om iets te doen te hebben ($F(2,280)=41.04, p<.0001$), en uit gewoonte ($F(2,280)=39.54, p<.0001$),

De tendens die uit de regressieanalyse naar voren kwam, wordt dus bevestigd: hoewel ouderen die om bepaalde gratificaties televisiekijken in het algemeen sterker aangewezen zijn op televisie, is dit a fortiori van toepassing op bejaarden die met televisiekijken een gemis aan sociaal contact en structurering van de tijd willen opvangen. Vooral bejaarden die televisiekijken om eenzaamheid en verveling tegen te gaan, vinden televisie een onmisbaar element in hun leven.

Gezien dit resultaat zou het niet onlogisch zijn dat dit evengoed op het niveau van specifieke inhoud wordt vastgesteld, i.c. dat bejaarden die televisiekijken om eenzaamheid en verveling tegen te gaan, een bijzondere voorkeur hebben voor bepaalde programma's. In navolging van onderzoek dat een verband aantoonde tussen kijkmotieven en de band met een bepaald medium, is de hypothese ontstaan dat hetzelfde mogelijk geldt voor afzonderlijke inhoud en genres. Televisiekijkers die sterk afhankelijk zijn van de televisiekijkervaring, hebben mogelijk typische programmavoorkeuren.

Tabel 5: Programmavoorkeuren

	Gemiddelde (1-10)	Standaardafwijking
Actie	4.17	6.46
Romantiek	5.36	3.08
Muziek	6.88	2.52
Ziekenhuis	5.01	3.19
Denkspelen	7.28	2.62
Informatie	7.67	2.21
Natuur	8.24	5.84
Spel	4.87	3.26
Talkshows	6.06	2.61
Sport	5.67	3.50
Humor	6.34	2.76
Vlaamse soap	6.93	6.59
Engelstalige soaps	5.04	3.74
Kinderprogramma's	3.92	10.22

In de hele steekproef dragen informatieve programma's en natuurdocumentaires de sterkste voorkeur weg (cf. Gunter et al., 1994, Gunter, 1998), gevolgd door denkspelen (die vooral bij vrouwen populair blijken, $t=3.89, p<.0001$), muziekprogramma's, talkshows, humoristische programma's en Vlaamse soaps (tabel 5). Er is trouwens geen significant verschil tussen

Tabel 6: Correlatiematrix met de kijkmotieven

	Geprek- stof	Proble- men vergeten	Verve- ling	Paraso- ciaal contact	Infor- matie zoeken	Opwin- ding	Enter- tain- ment	Actief zijn	Goed- koop	Geest fit houden	Inte- resse	Rela- xatie	Ge- woon- te
Actie	.02	.03	.10	.09	.10	.10	.08	.01	.01	.00	.00	.09	.05
Romantiek	.10	.17 **	.14 *	.17 **	.06	.13 *	.20 **	.13 *	.03	.08	.08	.16 **	.13 *
Muziek	.15 *	.08	.05	.02	.10	.10	.20 **	.06	.04	.06	.28 **	.10	.28 **
Ziekenhuis	.24 **	.36 *	.32 **	.23 **	.07	.04	.11	.10	.10	.28 **	.08	.10	.14 *
Denkspelen	.08	.04	.04	.06	.16 **	.12 *	.09	.06	.08	.16 **	.06	.06	.04
Informatie	.13 *	.00	.07	.02	.22 **	.03	.05	.11 *	.05	.22 **	.00	.05	.00
Natuur	.08	.12 *	.01	.16 **	.03	.09	.00	.03	.12 *	.09	.02	.08	.01
Spel	.20 **	.19 *	.33 **	.20 **	.01	.38 **	.16 **	.21 **	.23 **	.15 *	.08	.18 **	.27 **
Talkshows	.13 **	.14 *	.23 **	.22 **	.23 **	.15 *	.15 **	.17 **	.02	.25 **	.08 *	.10	.28 **
Sport	.02	.04	.02	.05	.06	.03	.10	.07	.00	.00	.24 **	.08	.02
Humor	.04	.03	.06	.02	.07	.06	.37 **	.07	.05	.07	.17 **	.16 **	.00
Vlaamse soaps	.18 **	.09	.14 *	.07	.05	.16 **	.13 *	.11	.10	.19 **	.06	.10	.20 **
Engelstalige soaps	.15 **	.20 **	.32 **	.22 **	.13 *	.16 **	.14 *	.18 **	.02	.20 **	.05	.16 **	.28 **
Kinderpro- gramma's	.05	.02	.00	.02	.04	.02	.01	.01	.14 *	.09	.02	.01	.08

**p<.01; *p<.05

mannen en vrouwen wat de Vlaamse, maar wel wat de Engelstalige soaps betreft. Mannen kijken over het algemeen minder graag naar Engelstalige soaps ($t=4.15$, $p<.0001$), denkspelen (cf. supra), ziekenhuisseries ($t=3.44$, $p<.001$) en romantische films ($t=4.46$, $p<.0001$), en hebben een meer dan gemiddelde voorkeur voor sport ($t=9.29$, $p<.0001$).

Om na te gaan of ouderen met bijzondere kijkmotieven typische programma-voorkeuren hebben, werden correlaties berekend. Mensen die uit televisieprogramma's gespreksonderwerpen zeggen te halen, zo blijkt uit de correlatiematrix in tabel 6, zien het liefst soaps, spelprogramma's, talkshows en ziekenhuisseries. Informatiezoekers zien naast nieuwsprogramma's ook graag denkspelen en talkshows. Wie televisie beschouwt als een dankbare bron van zinvolle tijdsbesteding, ontspanning en parasociaal contact, behoort daarentegen tot een harde kern met bijzondere programmavoorkeuren: terwijl de meeste bejaarden graag naar informatieve programma's, muziekprogramma's, Vlaamse soaps en natuurdocumentaires kijken, komen daar voor deze bejaarden romantische series, ziekenhuisseries en Engelstalige soaps bij. Het lijkt bijgevolg aangetoond dat kijkers die verveling en eenzaamheid willen verdrijven, een licht afwijkende voorkeur hebben: zij appreciëren zowel wat de doorsnee oudere apprecieert, als wat de doorsnee oudere niet apprecieert.

■ DISCUSSIE

De *disengagement theory* vestigt de aandacht op ouder worden als een proces dat in sterke mate wordt bepaald door het opgeven of verliezen van rollen. Het maatschappelijke leven van de oudere wordt niet langer overheerst door een aantal functies, en de bejaarde wordt niet langer gemarkeerd met aan rollen verbonden status- en taakkenmerken. De vaststelling dat vrije tijd de tijd is die ontstaat naast de door rollen geordende tijd en die gewaardeerd wordt dankzij de tegenstelling met geordende tijd, geldt niet langer voor bejaarden. Ouderen maken een grotendeels ongestructureerd tijdsgebruik door. Verouderen komt overeen met een ingrijpende tijdsreallocatie waarin veel belang wordt gehecht aan ongestructureerde bezigheden als televisiekijken. De eerste, niet onverwachte vaststelling in dit onderzoek, het antwoord op de eerste onderzoeksvraag, is dan ook dat ouderen naar eigen zeggen een aanzienlijk deel van hun tijd spenderen aan televisiekijken. De oudere in deze steekproef zit gemiddeld 29 uren per week voor de buis. Bovendien vertoont het kijkgedrag een opvallende regelmaat en wordt minder dan bij de totale bevolking een onderscheid duidelijk tussen het weekend en de week. De tijd lijkt minder gemarkeerd te worden met structurerende kenmerken.

Ouder worden, is in tweede instantie een vorm van aanpassing aan een nieuwe context door het op een nieuwe manier met nieuwe activiteiten en rollen proberen bevredigen van enkele belangrijke behoeften. Het derven van een aantal rollen komt bijvoorbeeld neer op het zich terugtrekken uit een geheel van sociale contacten. De kwantiteit en de kwaliteit van sociale verhoudingen bij bejaarden vermindert. Daar, en in de aanwezigheid van grote hoeveelheden van ongestructureerde tijd, liggen de eerste behoeften. Vanuit een 'uses & gratifications'-optiek wil dit zeggen dat ouderen vooral televisie zullen kijken om precies dergelijke behoeften te vervullen. Gegeven deze redenering is het niet onlogisch dat het meeste onderzoek tot nog toe vanuit een 'uses & gratifications'-benadering is vertrokken en heeft proberen na te gaan welke functies televisie voor ouderen vervult. In dit onderzoek blijken 'ontspanning', 'information learning' en 'entertainment', maar ook 'geestelijk fit blijven' de belangrijkste redenen om naar televisie te kijken. Bovendien – en dit is een belangrijk resultaat – kijkt een derde tot de helft van de bejaarden om de verveling te verdrijven, om zich minder alleen te voelen, omdat het opwindend is en omdat hij of zij anders niets te doen heeft. Een duidelijk aanwijsbare groep kijkt televisie voor het opvullen van ongestructureerde tijd en vanuit sociale behoeften.

In een dergelijke context wordt verondersteld dat mensen televisie in hun leven uiterst belangrijk of onmisbaar vinden. Het functionele belang van het medium leidt recht evenredig naar een afhankelijkheid van het medium. Deze studie toont dan ook aan dat, hoewel ouderen die om bepaalde gratificaties televisiekijken, in het algemeen sterk aangewezen zijn op televisie, dit a fortiori van toepassing is op bejaarden die met televisiekijken een gemis aan sociaal contact en structurering van de tijd willen opvangen. Vooral bejaarden die televisiekijken om eenzaamheid en verveling tegen te gaan, vinden televisie een onmisbaar element in hun leven. Naast voor de algemeen geprefereerde genres, hebben zij bovendien een voorkeur voor ziekenhuisseries, Engelstalige soaps en romantische series.

Als het volledige beeld van deze resultaten wordt overschouwd, blijkt dat deze studie een subcategorie van oudere kijkers heeft aangewezen, die haast overeenkomt met wat Glick en Levy (1962) veelbetekenend 'embracers' hebben genoemd, d.i. een groep van oudere mensen met een hoge televisie-affiniteit. Het gaat, ook in deze studie, duidelijk om kijkers die zich sterk identificeren met de televisiekijkervaring en die bovendien een minder onderscheidende voorkeur vertonen. Zij aanvaarden, gebruiken en appreciëren het grootste deel van het televisieaanbod. Er is een duidelijke subcategorie aanwezig die zich bij het televisiekijken niet zozeer laat leiden door het meest voor de hand liggende criterium, namelijk belangstelling, maar door verveling en de nood aan gezelschap. In deze categorie van kijkers zijn hoogbejaarden, vrouwen en alleenstaanden opvallend aanwezig.

LITERATUURLIJST

- Cumming, E. & Henry, W. (1961) *Growing old: The process of disengagement*. New York: Basic Books.
- Davis, R.H. (1976) 'Assessing television viewing behaviour of older adults', *Journal of Broadcasting*, (20): 69-76.
- Glick, I. & Levy, S. (1962) *Living with television*. Chicago: Aldine.
- Gunter, B. (1998) *Understanding the older consumer: The grey market*. London: Routledge.
- Gunter, B., Sancho-Aldridge, J. & Winstone, P. (1994) *Television: The public's view - 1993*. London: John Libbey.
- Hess, B.B. (1974) 'Stereotypes of the aged', *Journal of Communication*, (24): 76-85.
- Honeycutt, J.M., Zagacki, K.S. & Edwards, R. (1990) 'Imagined interaction and interpersonal communication', *Communication Reports*, (3): 1-8.
- Kiecolt-Glasser, J.K. (1985) 'Psychosocial modifiers of immunocompetence in medical students', *Psychosomatic Medicine*, 46: 7-14.
- Kubey, R. (1986) 'Television in everyday life: Coping with unstructured time', *Journal of Communication*, 36(3): 108-123.
- Palmgreen, P. (1984) 'Uses and gratifications: A theoretical perspective', *Communication Yearbook*, (8): 20-55.
- Perlman, D., Gerson, A.C. & Spinner, B. (1978) 'Loneliness among senior citizens: An empirical report', *Essence*, (2): 239-248.
- Perse, E.M. & Rubin, A.M. (1990) 'Chronic loneliness and television use', *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, (34): 37-53.
- Peterson, M. (1974) 'The visibility and image of old people on television', *Journalism Quarterly*, (50): 569-573.
- Rokach, A. (1990) 'Surviving and coping with loneliness', *The Journal of Psychology*, (124): 39-53.
- Rosengren, K.E. & Windahl, S. (1972) 'Mass media consumption as a functional alternative', pp. 166-194 in D. McQuail (ed.) *Sociology of Mass Communications*. Harmondsworth, England: Penguin.
- Rubenstein, C.M. & Shaver, P. (1982) 'The experience of loneliness', pp. 206-223 in L.A. Peplau & D. Perlman (eds.) *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. New York: Wiley.
- Rubin, A.M. (1981) 'An examination of television viewing motivations', *Communication Research*, 8, 141-165.
- Rubin, A.M. & Rubin, R.B. (1981) 'Age, context and television use', *Journal of Broadcasting*, (25): 1-13.
- Rubin, A.M. & Rubin, R.B. (1982) 'Contextual age and television use', *Human Communication Research*, (8): 228-244.
- Rubin, A. & Windahl, S. (1986) 'The uses and dependency model of mass communication', *Critical Studies in Mass Communication*, (3): 184-199.
- Russel, D., Peplau, L.A. & Ferguson, M.L. (1978) 'Developing a measure of loneliness', *Journal of Personality Assessment*, (42): 290-294.
- Schramm, W. (1969) 'Ageing and mass communication', pp. 352-375 in M.W. Roley, J.W. Riley & M.E. Johnson (eds.) *Ageing and Society, Vol. 2: Ageing and the Professions*. New York: Russel Sage Foundation.

- Van den Bulck, J. (1996) *Kijkbuis kennis: De rol van televisie in de sociale en cognitieve constructie van de realiteit*. Leuven: Acco.
- Vandebosch, H. (in voorbereiding) *Een geboeid publiek? Het gebruik van massamedia door gedetineerden*. Leuven: Departement Communicatiewetenschap, K.U. Leuven.
- Weiss, R.S. (1982) 'Issues in the study of loneliness', pp. 71-80 in L.A. Peplau & D. Perlman (eds.) *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. New York: Wiley.
- Woods, R. (1994) *Leisure futures*. London: Henley Centre.
- Young, M. & Schuller, T. (1991) *Life after work - The arrival of the ageless society*. London: Harper Collins.
- Zakahi, W.R. (1986) 'The effects of loneliness on perceptions of interaction: A cross-lag panel study.', *Communication Research Reports*, 3 : 94-99.

AUTEURS

Steven Eggermont is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U. Leuven.

Heidi Vandebosch is als assistente verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U. Leuven.